

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 5-6
1987-1988

İstanbul, 1993

HADİS EDEBİYÂTINDA İMANLA İLGİLİ BÖLÜMLERİN MUHTEVÂ DEĞERLENDİRMESİ

Doç. Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN

GİRİŞ

Hadis Edebiyatının en önde gelen altı eserinden ("el-kütübü's-sitte")¹, Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin "*Sahih*"leri *câmi'* niteliğindedir. Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserleri ise, *sünen* grubundandır.

Câmi'ler, bütün dinî konulara ait hadisleri ihtivâ eden en kapsamlı *musannef* eserlerdir. *Sünen*'ler ise, *fikhî* konulara dâir, *merfu'* hadisleri fıkıh kitapları tertibi içinde ihtivâ eden hadis kitaplarıdır.

Bu kısa tanıtımdan da kolaylıkla anlaşılacağı gibi, *iman* konusu, *câmi'*lerde mutlaka yer alacaktır. *Sünen*'lerde bulunmaması ise, tabii olacaktır. Zira *iman*, *fikhî* bir konu değil; *itikâdî* ve *kelâmî* bir mevzudur. Ancak yine de bazı *sünen*'lerde "kitâbu'l-*iman*"lara rastlanmaktadır. Bu da *iman* konusunun öneminden olsa gerektir.

İman mevzuu, "Kitâbu'l-*iman*" adıyla müstakil eserlerde de işlenmiş bulunmaktadır.²

KÜTÜB-I SITTE'DE "KİTÂBU'L-İMAN"

"İslâmın temeli, "dinin özü" ve "her şeyin başı" diye nitelendirilen imân, bir bölüm olarak *kütüb-i sitte*'de şöylece yer almaktadır.

- 1 Hadis Anabilim Dalı Akademik Kurulunun aldığı karar uyarınca fakültemizde, kütüb-i sitte çerçevesinde hocanın seçimine bağlı olarak HADİS I programında "Kitabu'l-*imân*" okutulmaktadır. Biz bu bölümü Tirmizî'den okutmaktayız. Bölümün muhtevâsına ilişkin Türkçe bir özetin faydalı olacağı düşüncesiyle bu yazıyı hazırlamış bulunmaktayız.
- 2 Kısa tanıtımları bu yazı içinde yer alacaktır.

Buhârî'de 2. kitaptır. 42 bab içinde 51 hadisten ibârettir.

Müslim'de 1. kitaptır. 96 bab içinde 380 hadisi muhtevirdir.

Tirmizî'de 38. kitaptır. 18 bapta 39 hadis ihtiva etmektedir.

Ebû Davud'da yoktur.

Nesâî'de 47. kitaptır. 33 bab içinde 56 hadisten oluşmaktadır.

İbn Mâce'de mukaddime bölümünde **bâbun fi'l-iman** adıyla bir bapta 19 hadisten ibârettir.

Görüldüğü gibi bu tesbit, hadis sayısı açısından oldukça farklı rakamların bulunduğu bir tablo çıkarmaktadır karşımıza. İman mevzuuna ait en geniş detay, Müslim'in *Sahih*'inde yer almaktadır. Buhârî, Tirmizî ve Nesâî birbirlerine yakın sayıda hadis ihtivâ etmektedirler.

Ayrıca, Müslim'in tertibini ve Buhârî'nin lafızlarını esas alarak her iki muhaddisin ortaklaşa kitaplarına aldıkları hadisleri **el-Lu'lu u ve'l-mercân fime't-tefeka aleyhi's-Şeyhân**³ adıyla bir araya getiren Muhammed Fuad Abdülbâkî, **kitâbu'l-iman** bölümünde 94 bab'ta 133 hadis kaydetmektedir. Bu durum, Müslim'in **kitâbu'l-iman**'da yer verdiği 133 hadisi, -eserinin farklı bölümlerinde de olsa Buhârî'nin *tahric* etmiş olduğunu göstermektedir.

Konunun temel hadîsleri, imân bölümüne yer veren bütün hadis kitaplarında ve müstakil eserlerde hemen hemen aynen bulunmaktadır.

BİR ÖRNEK OLARAK KİTÂBU'L-İMAN'IN TİRMİZİ'DEKİ DURUMU

Yukarıda da işâret edildiği gibi **Kitâbu'l-imân**, **Concordance**'ın rakamlamasına göre Tirmizî'de 38. kitap olarak yer almaktadır. Bu bölümde şu hususlar dikkat çekmektedir.⁴

Tirmizî, **Kitâbu'l-imân**'ı 18 bab'a ayırmıştır. Bir bab (10. bab) **tercemesizdir**. Âyetlerden iktibasla tertib edilmiş bab başlığı bulunmamaktadır. **Terceme**'lerin tamamı ya hadislerden bir parça alınmak suretiyle ya da zikredilecek hadislerin konusu-na serbestçe işâret edilmek suretiyle hadislerden yararlanılarak tanzim edilmiştir.

Hadisler, Ebû Hureyre(9), Enes b. Mâlik(2), İbn Ömer(2), Ömer(1), İbn Abbas(1), Aişe(1), Ebû Sâlim(1), Muaz b. Cebel(2), Ebû Said el-Hudrî(1), Câbir b. Abdillâh(2), Bureyde(1), Abbas b. Abdilmuttalib(1), Ali b. Ebi Talib(1), Ebû Musâ el-Eş'arî(1),-Abdullah b. Mes'ud(2), Ceddu Amr b. Avf(1), Abdullah b. Amr(4), Zeyd

3 bk. **el-Lu'lu u ve'l-mercân**, I, 2-56

4 Tirmizî ve Câmîl.; hk.da bilgi için bk. Çakan, **Hadîs Edebiyatı**, s. 61-69, İstanbul, 1985.

b. Erkâm(1), Mes'ud (Abdullah b. Mes'ud'un babası)(1), Sâbit b. ed-Dahhak(1), Ubâde b. Sâmit(1) ve Ebu-Zerr(1)'den oluşan toplam 22 sahâbiden nakledilmiştir.

Tirmizî bu hadisleri, Hennâd(3), Kuteybe(8), Said b. Yakup et-Tâlekânî(1), İbn Ebî Ömer(5), Ebu Ammâr el-Hüseyn(3), Ahmed b. Menî' el-Bağdâdî(3), Ebû Kureyb(1), Ebu Ubeydetu'bnü Ebi's-Sefer(1), İbrahim b. Said(1), Ebû Hafs b. Ğiyâs(1), Abdullah b. Abdirrahman(1), Ebû Hafs Amr b. Ali(1), Mahmud b. Ğaylân(5), Muhammed b. Beşşâr(1), Abdullah b. Bezi'(1), Süveyd b. Nasr(1) ve Hüseyin b. Arefe(1) gibi toplam 17 hocasından rivâyet etmiştir.

Yine Tirmizî, Kitâbu'l-ıman'da tahrîç ettiği hadislerden;

21 tanesine Hasen Sahih,

6	"	Hasen Sahih Garîb,
1	"	Sahih Hasen,
2	"	Sahih,
2	"	Sahih Garib Hasen,
1	"	Hasen Garib Sahih,
3	"	Hasen Garîb,
1	"	Müfesser Ğarîb,
1	"	Hasen

İstılahlarıyla sıhhat açısından değer hükmü vermiş bulunmaktadır. Sadece dokuzuncu babın ilk hadisi hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.

Bu liste, Sahih, Hasen ve Garîb terimlerinin Tirmizî tarafından değişik terkipler halinde rivâyet tekniğinin gerektirdiği nüanslar için nasıl ustalıkla kullanılmış olduğunu göstermekte, O'nun bu alandaki ihtisas ve otoritesinin bir işareti olarak dikkat çekmektedir.

Kitabu'l-ıman'ın Kütüb-i sitte içindeki yerini tesbit için verdiğimiz tabloda açıkça görüldüğü gibi, iman bölümü, Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri gibi *câmi'* türü eserlerde I. veya II. kitab olarak yer almaktadır. Tirmizî'nin el-Câmi'u's-sahih adlı eserinde ise, 38. kitap durumundadır. Keza bir *sünen* olan Nesâî'de de 47. kitaptr.

Tirmizî, *ıman* ve *ilim* bölümlerini birbiri peşinden vermekte hocası Buhârî'ye uymuş ise de bu iki bölümün kitap içindeki yerini seçmekte adeta *sünen* mu-sannıfları gibi davranmıştır.

Tirmizî'nin eserinin, *câmi'* niteliğine rağmen *sünen* olarak şöhret bulmuş olmasında, özellikle *merfu'* hadisleri ihtivâ etmesi yanında, bu *terîbi*'nin de etkisi bulunsa gerektir.⁵

5 Tirmizî'nin eseri ile Sahihayn'ın detaylı bir mukâyesesi için bk. İtr, el-İmam et-Tirmizî ve'l-Muvâzene beyne câmihi ve beyne's-Sahihayn, Halep, 1970.

Tirmizî, *kitâbu'l-ıman* bölümünde zikrettiği hadislerle ilgili olarak, toplam 47 rivâyete de "ve fi'l-bâb an fû'lân... (وفى الباب)" ifâdesiyle atıfta bulunmaktadır. Tirmizî'nin atıfta bulunduğu bazı hadisleri hangi mühaddislerin *tahric* ettiği bugün bile tesbit edilebilmiş değildir. Tirmizî şârihi Mübârekfûri, bu tür hadislere "kimin tahric ettiği aransın" diye işâret etmektedir.

Tirmizî'nin atıfta bulunmasına rağmen, bugün hâlâ tesbit edilememiş hadislerin bulunması, Tirmizî'nin bilgi sınırları içindeki tüm hadislerin bize kadar intikal etmemiş olduğunu göstermesinin yanında, onun sünnet bilgisinin enginliğine de işâret eder.

"KİTÂBU'L-İMÂN"IN MUHTEVÂSİ

Kitab veya *bab* adıyla iman konusuna tahsis edilmiş bölümler ile konuya ait müstakil eserler, genelde şu muhtevâyâ sahiptirler:

1. İmanın tarifi, tanıtımı, esasları,
2. İmanın kemali, artıp-eksilmesi
3. İmanın şu'beleri
4. İman-İslâm ilişkisi
5. İmanın tadına erebilmek için sahip olunması gerekli hususiyetler
6. Can güvenliği ve İman
7. İman-amel ilişkisi
8. İman-ma'şiyet münâsebeti
9. Nifak ve münâfıklık
10. Müslümanı küfür ile itham
11. Müslümanların gruplara ayrılacağı
12. Fitne günlerindeki durum
13. İman ile ölenin cennete, imansız ölenin cehenneme gideceği

İman mevzuuna en geniş yeri ayırdığını belirttiğimiz İmam Müslim'in *Sa-hih*'inden seçtiğimiz şu bab başlıkları anılan muhtevâyı daha açık şekilde yansıtmaktadır:

"İman, İslâm ve ihsan'ın açıklanması, İslâmın rükünleri, din tebliğ ve telkini, tevhide inanıncaya kadar insanlarla savaşmak, tevhid üzere ölenlerin cennete gireceği, imanın şubeleri, imanın tadına erdiren vasıflar, Peygamberi herkesten fazla sevmenin gereği, imanın tezâhürleri, ehl-i imânın derece itibarıyla farklı oldukları, Cennete sadece mü'minlerin gireceği, nifak ve münâfıkların belirtileri, imana zarar

veren davranışlar, şirk'in en çirkin günah olduğu, mü'minler arası ilişkilerin esasları, intiharın haramlığı, İslâmın mâkablını ortadan kaldırdığı, vesvese, takat getirilemeyecek yükümlülüğün İslâm'da bulunmadığı, imanı gizlemenin mümkün olup olmadığı, âhir zamanda vuku' bulacak iman ile ilgili bazı olaylar, sıfâtullah, şefa'at, cennet ve cehennem hayatı, küfr üzere ölen kişiye hiç bir şeyin fayda vermeyeceği..."⁶

İ M Â N I N T A R I F I

İmanın tarifi ve esaslarının nelerden ibâret olduğu *Cibrîl Hadîsi*'nde, "iman nedir?" sorusuna Hz. Peygamberin verdiği cevapta ifâdesini bulmaktadır. O (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanman, yine kadere, hayrına ve şerrine inanmandır."

Bu tarif, hiç şüphesiz imanı sırf kalbî bir iş, bir kabul ve bir tasdik olarak takdim etmektedir. Bu tanımıyla imanın bir başka şeyle meselâ İslâm ile karıştırılması mümkün değildir. Hele aynı hadiste, İslâm, kendine has rükün ve esaslarıyla iman'dan tamamen farklı ve *amelî* görünümde tarif edilmişken bu iki mefhumun bir-biriyle karıştırılması düşünülemez.

Ne var ki, Abd-i Kays Elçileri ile ilgili hadiste olduğu gibi, gerek tarif olarak, gerekse diğer hadislerde "imandan" olduğu bildirilen hususiyetler tanıtılırken, İslâm'ın temel ibâdetlerinin veya öteki amellerinin de *iman* kavramı içinde sayıldığı görülmektedir. Yine bazı günahların imana zarar verdiğini bildiren hadisler de bulunmaktadır.

Tabiatıyla sonuçta farklı iman tarif ve tanımları ortaya çıkmaktadır. İtikadî fırkalar da iman tarif ve tanımlarına göre birbirlerinden ayrılmakta; İslâmı, iman anlayışlarına göre algılayıp uygulamakta ve kendileri gibi anlamayanlara da iyi gözle bakmamaktadırlar.

İmanı dil ile ikrardan ibâret sayan Kerrâmiye fırkasını bir tarafa bırakacak olursak, fırkaların iman anlayışındaki farklılıklar temelde şu iki noktadan kaynaklanmaktadır:

1. Amel'in, imanın rükünü olup olmadığı
2. Dil ile ikrarın rükün mü, şart mı olduğu..

Ehl-i hadîse göre iman, tasdik, ikrar ve amelden ibârettir. Ne var ki ameli olmayanın imanı kâmil değildir. İnkâr olmadıkça, amelsizlik veya büyük günah işlemek kişiyi imandan çıkarmaz.

Mutezile ve Havâric de imanı aynı şekilde tarif ederler. Ancak onlara göre amel; imânın rûknüdür ve ameli olmayan kimse mü'min sayılmaz.

Bu iki görüş, amelin imana ait bir rûkûn olup olmadığı noktasındaki farklı anlayışları temsil etmektedir.

İmanı, kalb ile tasdik dil ile ikrar diye tarif edenler de iki gruba ayrılmaktadırlar: Dil ile ikrarı, imanın rûknü ve fakat dilsizlik ve ikrah halinde ortadan kalkan bir rûknü kabul edenler. İkrar'ı imanın rûknü değil, şartı kabul edenler.. Bu son anlayışta dil ile ikrar, dünyevî ahkâmın icrâsı açısından şart olmaktadır.⁷

İ M Â N İ N Ş U B E L E R İ

Kitâbu'l-imânların ihtivâ ettiği konulardan biri de imânın şubeleridir. Bu hususa ait hadislerin bazısında imân, "altmış küsür" olarak, bazısında da "yetmiş küsür" şube olarak tanımlanmaktadır. Bu "altmış" "yetmiş" farkının, râvinin şekkinden ileri gelmiş olabileceği, en yüksek rakamı veren rivâyetin asıl alınması lâzım geldiği (çünkü küçük rakamlı rivâyeti de içine almaktadır) ileri sürülmüştür. Bunun tam aksi olarak kesinlik ifâde etmesi bakımından küçük rakamlı rivâyeti esas almak gerektiği görüşü de ileri sürülmüştür.

Bu şubelerin tek tek bilinmesi gerekmez. Onları toptan kabul etmek, inanmış olmak için yeterlidir. Tıpkı, sayıları ve isimleri bilinemediği halde meleklerle inananın makbûl olduğu gibi, böyle bir icmâlî imân yeterlidir.

Ancak yine de imânın şubelerini rivâyetlerden toplayarak saymaya, tek tek göstermeye gayret eden âlimler olmuştur. Ebû Bekr el-Beyhakî (458/1066) ve Şeyh Abdülcelîl "Şuabu'l-iman" adıyla, İshak b. el-Kurtubî "Kitabu'n-nesâyah" adıyla, Ebû Hâtim "Vasfu'l-imân ve şuabuh" ismiyle kitaplar kaleme almışlardır.

el-Aynî, bu eserlerin hiç birinin "derde devâ" olmadığı görüşündedir. Kendisi de bu şubeleri 77'ye çıkararak kısa bir sayım yapmıştır.⁸

İ M A N İ N T A D I

İmânın zevk ve feyzine erebilmek için sahip olunması gerekli meziyetleri sayan hadislerde, "ta'm" ve "halâvet" kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu iki kelime birbirinin açıklaması olarak peşpeşe de zikredilmiştir.⁹

7 Geniş bilgi ve münakaşalar için bk. el-Aynî, *Umdetu'l-karî*, I, 102-113.

8 bk. *Umdetu'l-karî*, I, 128-129; Kadî İyaz'ın sayımı için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* I. 52-53

9 bk. Nesâî, iman, 2-4. İlgili hadisin yorumu için bk. Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, s. 167-174, İstanbul 1990.

Ayrıca Nesâî'deki bir rivâyette "*halâvetu'l-iman*", ifâdesi yerine "*halâvetu'l-islâm*" kaydına da rastlanmaktadır.¹⁰

İmânın tadına erebilmek için gerekli görülen üç nitelik, cümlelerin kuruluş farkı dışında herhangi bir anlam değişikliği olmaksızın şöylece sıralanmaktadır:

1. Allah ve resûlünü, onlardan başka herşeyden fazla sevmek,
2. Sevdiğini Allah için sevmek,
3. İmandan sonra küfre dönmeyi, cehenneme atılmakla eş tutmak ve asla istememek.

Tirmizî, bu müşterek tesbite, *terceme*'siz olarak sunduğu babta,

1. Rabb olarak Allah'ı,
2. Dîn olarak İslâm'ı,
3. Nebî olarak Hz. Muhammed'i benimseyen ve bunlardan hoşnûd olup onlarla yetinen, bunlar dışında hiç bir şeye iltifat emeyen kişi imanın tadına ermiştir" rivâyetini de eklemektedir.

Müslim'in de zikrettiği bu son rivâyetteki üç husûsu, önceki müşterek rivâyette yer alan "*Allah ve resûlünü herşeyden fazla sevmek*" özelliği içinde mütalaa etmek mümkündür.¹¹ Böylece bu ikinci rivâyet, önceki hadîsin birinci şikkının bir çeşit açıklaması olmaktadır.

İMAN-İSLAM İLİŞKİSİ

İmân bölümünde dikkat çeken bir başka husus, *Cibrîl Hadîsi*'nde görüldüğü gibi, bazan İslâm ve imanın birbirinden ayrı olarak nitelendirilmesi; bazan da Abd-i Kays elçilerine verilen talimatta görüldüğü gibi, İslâm esaslarının, İmânın erkânı gibi tanıtılmasıdır.

Öte yandan, Hucurât Süresi'nin 14. âyetinde; "*Bedeviler 'inandık' dediler. De ki, 'siz inanmadınız, fakat 'İslâm olduk' deyin. Fakat henüz iman kalblerinize girmedii...'*" buyurulması; yine bir hadîste,¹² "*belki o müslimdir*" şeklindeki Hz. Peygambere ait düzeltme, imân ve islâm kavramlarının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Kezâ Buhârî'nin "*Kitâbu'l-imân*"ında yoğun şekilde müşâhede edildiği gibi, bazı hasletler "*imandandır*" diye, bazıları da "*İslâmdandır*" diye tak-sime tâbî tutulmuşlardır.¹³ Hatta, aslında İslâm'ın beş temel şartından olan *namaz* ve *zekât*'ın bile *imândan* sayıldığına dâir babların açılmış olduğu da bir gerçektir.¹⁴

10 bk. Nesâî, iman 4.

11 bk. Tirmizî, iman 10; Müslim, iman 56.

12 bk. Buhârî, imân, 19; Müslim, iman. 236, 237.

13 bk. Buhârî, iman, 6, 8, 14, 16, 20, 25, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 37, 40.

14 bk. Buhârî, iman, 30, 34; Tirmizî, iman 5. Namazın farzîyetini inkar ederek terkedenin küfre girdiği mutefekun aleyhtir. Farz olduğunu ikrar ettiği halde tembellikten dolayı terkedenin durumu ise muhtelefun fih'tir.

Bütün bu ve benzeri hadîs ve âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiği hususu farklı değerlendirmelere konu teşkil etmiştir. Hattâbî (388/998) "her mü'min, müslimdir fakat her müslim, mü'min değildir" diye değerlendirmesini özetlemiştir. el-Aynî (855/1481) ise, Hattâbî'ye itiraz etmiş, "her mü'minin müslim olmayabileceğini", dağ başında kalmış ve fakat aklı ile Allah'ın varlığını bulmuş ve inanmış bir kişinin bulunabileceği ve yine, inanılması gerekli esasları kalben kabul etmiş bir kâfirin, bu imânını açıklamaya fırsat bulamadan ansızın ölebileceği misalleriyle isbat etmeye çalışmıştır.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat iman'ın İslâm'a göre daha husûsî ("ehass") bir anlam taşıdığını benimsemiştir.

CAN-MAL GÜVENLİĞİ ve İMAN

Kişilerin can ve mallarını güvence altına alabilmeleri için kendilerinden beklenen davranışlar hakkında Tirmizî 3 hadis rivâyet etmiş bulunmaktadır. Bu hadîslerden birincisinde can ve mal güvenliği ve dokunulmazlığının "Lâ ilâhe ille'llah" demekle sağlanacağı prensibi yer almaktadır.

İkinci hadîste buna, namazın kılınması ve zekâtın verilmesi gibi birincisi cana, ikincisi mala yönelik iki asfî ibâdetin yerine getirilmesi ilâve edilmektedir.

Üçüncü hadîse gelince o, bu konuyu daha geniş çerçevede açıklığa kavuşturmakta ve "bizim kiblemize yönelir, kestiğimizi yer ve bizim gibi namaz kılarlarsa..." kayıtlarını ihtivâ etmektedir.

Her üç hadîste de müşterek olan husus, kelime-i tevhîd'in ikrârıdır.

İkinci ve üçüncü hadîsler, ibâdetlerin imân kavramı içinde mütalâa edildiği izlenimini açıkca vermektedirler. Birinci hadîse göre bu husus, yeni bir boyut ve farklılık gibi görünmektedir. Ancak biraz dikkatlice tetkik edilecek olursa, ondaki illâ bi hakkîhâ kaydının aynı boyuta işâret ettiği anlaşılır. Dolayısıyla hadîsler arasında can ve mal dokunulmazlığı sınırını tayin açısından temelde bir farklılığın bulunmadığı görülür.

Gerek Tirmizî'nin rivâyet etmiş olduğu bu üç hadîs, gerekse İbn Mende (395/1004)¹⁵ tarafından zikredilen dokuz hadîste, insanlarla mukâtele sınırı olarak iki hususa işâret edilmektedir:

-
- Küfre girmiştir, öldürülür (Ahmed b. Hanbel).
 - Fıska girmiştir, tevbeyle davet edilir, etmezse kılıçla öldürülür. (Şâfiî, Mâlik)
 - Küfre girmemiştir, ta'zir cezasına çarptırılır ve hapsedilir. (Ebu Hanife)
- [Tafsilat için bk. İbn Mende, Kitâbu'l-İman, II, 382-386.]

15 bk. Kitâbu'l-İman, I, 162-182.

1. Allahın birliğine şehâdet (ki bu, Hz. Muhammed'in risâletine şehâdeti de berâberinde bulundurur).

2. **Hakku'l-İslâm**; Şehâdetin dışında kalan hukûku'l-islâm pek çoktur. **Erkân-ı İslâm**, yani namaz, zekât, oruç, hac bunların başında gelir. Keza can emniyetini ortadan kaldıracak *katl*, *zina* ve *irtidad* gibi bir günah işleyenin cezalandırılması da *Hakku'l-islâm*'dir.

Tirmizî'nin rivâyet ettiği ikinci hadîste işâret edilen Hz. Ebû Bekr zamanındaki *mürtedler* iki gruptur:

1. İslâm'ı terkedip küfre dönenler.

Bunlar da iki kısımdır:

a. **Müseyleme** ve **Esvedü'l-Ansî** gibi yalancı peygamberlere inananlar, Hz. Peygamberin peygamberliğini inkar edenler. Hz. Ebû Bekr bunlarla savaşmış, Müseyleme ve Esved'i öldürtmüştür.

b. İslâm'dan çıkıp dinin namaz, zekât gibi esaslarını inkar edenler, Câhiliyye günlerine dönenler.

2. Namaz ile zekâtı ayrı değerlendirip, zekâtın farzıyyetini ve devlet başkanına ödenmesi gerektiğini reddedenler. Bunlar aslında *ehlul'l-bağy*'dirler. Ancak o zamanlar *mürtedler* arasında bulunmaları dolayısıyla onlar da *ridde ehli* sayılmışlardır. Hatta bunlar içinde zekâtlarını toplayıp Hz. Ebû Bekr'e göndermek üzere yola çıkaranlar bile bulunmaktadır. Ancak bu kişilerin bu teşebbüsleri, başkanları tarafından önlenmiştir.

Hz. Ömer ile Hz. Ebû Bekr arasında geçen münakaşa işte bu ikinci grup hakkındadır. Çünkü bunlar, şehâdet getiriyor, namaz kılıyor ve fakat zekâtın devlet başkanına ödenmesine karşı çıkıyorlardı.

Hz. Ebû Bekir zekâtı, *hakku'l-islâm*'a dahil *hakku'l-mal* olarak anlıyor ve namaz ile zekâtın farklı düşünülmemeyeceğini, bunu yapanlarla harb edeceğini kesinkes ifade ediyordu. Bu hükümde, "**namaz kılmayanlarla harp edileceği**" fikrinin ashâb tarafından kabul edildiği gerçeği yatmaktadır. Çünkü Hz. Ebû Bekr zekâtı namaza kıyâs etmektedir.

Görüldüğü gibi bu olayda Hz. Ömer, nassın lafzına ve umûmuna dayanırken, Hz. Ebu Bekr *kıyâs*'a istinad etmektedir. Buradan hareketle *âmmın*, *kıyâsla tahsis edilebileceği* sonucu çıkarılabilmektedir.

Olay, her iki büyük halifenin, ikinci hadîsten haberlerinin olmadığını göstermektedir. Eğer bu rivâyetten haberleri olsaydı, Hz. Ömer itiraz etmez, Hz. Ebû Bekr de kıyas ile değil, hadis (nass) ile cevap verirdi.

Her iki halifenin bu hadisten haberlerinin olmaması bir kusur değildir. Herkesin her hadisten haberi olması da zaten mümkün değildir.

Üçüncü hadisten ehl-i kitab'ın da mukâtele hedefi olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehâdet, tabii olarak müslümanlar gibi davranmayı gerektirmektedir.

Bu üç hadîsi, İslâmın gelişme seyrine paralel olarak üç ayrı muhâtaba, müşrikler, mürtedler ve ehl-i kitab'a yönelik hükümler getiren vesikalar olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Zira hadisin bir rivâyetinde "**Bana ve benim getirdiklerime inanıncaya dek**" kaydı bulunmaktadır.

Ayrıca mukâtele ile katl arasındaki fark dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in, öteden beri bilinen karakterlerinin tam tersine hareket etmeleri, uygulamaların "nass"a dayanması gereğine olan sarsılmaz bağlılıklarındandır. Yumuşak huyluluğu ile tanınan Hz. Ebû Bekr'in, savaş kararındaki tereddütsüzlüğü, ve bunun karşısında sert ve şiddetli bir mizaca sahip olan Hz. Ömer'in, harb kararına karşı çıkışı ve buna gerekçe olarak bir hadisi şerifi göstermesi, neticede de kendi düşüncesine aykırı olan gerçeği kabullenmesi onların sünnete bağlılıklarının en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Tabiatıyla bu hassasiyetten İslâm Devleti ve müslümanlar kârlı çıkmıştır.

İmânın kurtarıcılığı, iman esaslarına ve nasslara içtenlikle bağlı kalmakla gerçekleşecektir. Dünya ve âhirette müslümanın güvenliği *iman* ile mümkündür.

İ M A N - A M E L İ L İ Ş K İ S İ

İmanın tarifi başlığı altında da işâret ettiğimiz gibi, amel'i imandan sayan ve saymayan görüşler bulunmaktadır. Amel'i imandan sayanlar da onun *rükün* mü, kemal şartı mı olduğunda farklı düşüncelere sahiptirler.

Kitabu'l-iman'da yer alan birçok hadisin bazı amelleri "**imandandır**" diye tanıttığını görmekteyiz. Bu konuda tarihî gelişime dikkat ederek bir sonuca varmak daha yararlı olacaktır.

İman'ın, "Allah'ın yegâne ma'bud, Hz. Peygamberin de O'nun resûlü olduğuna şehâdet etmek"le başladığını; Hz. Peygamberin Mekke Dönemi boyunca insanları, iman ve islâm adına sadece bu *şehâdete* çağırıldığını görmekteyiz. O dönemde inanılması farz olan bir başka esas yoktur.

Bu durum, **dil ile ikrar**'ın iman için kâfi olduğunu göstermektedir. Ayrıca herhangi bir amelde bulunmak gerekmiyordu. Bu kolaylık, o devir şartlarına uygun düşmekteydi. Mekke döneminin sonuna doğru Beş Vakit Namaz iman gereği yapılacak amel olarak emredildi. Hicret sonrasında da insanlar İslâm'a ısındıkça,

kiblenin Ka'beye çevrilmesi ile başlayan ve (Ey iman edenler!) hitâbıyla duyurulan emir ve nehiyeler birbirini takip etmeye başladı. Bildirilen her yeni mükellefiyet;

- a. Allahın emir vehy nehyi olmak,
- b. Mü'minler tarafından uygulanmak,

bakımlarından; Mekke Dönemindeki Allah'ın birliğini ikrâr mükellefiyeti ile aynı idi. Meselâ imân etmiş ve namaz da kılıyor olmalarına rağmen, kiblenin tahvilini kabul etmeyenler çıksa idi, onlara bu eski iman ve amelleri yetmeyecek ve onlar "topukları üzerinde gerisin geriye küfre dönenler"¹⁶ sayılacaklardı. Yani o eski imanları, kendilerini bu yeni emre uymaktan müstağnî kılmayacak, mü'min kalmalarına yetmeyecekti. Çünkü bu davranış o eski *ikrara* ters düşmekte onu nakzetmekteydi. Böylece her yeni emir ve nehiy iman kavramı içindeki yerini alıyor, onlara inanmak ve gereklerini yerine getirmek imânın şartı oluyordu.

Kiblenin Kâbe'ye çevrilişinden önce vefat etmiş müslümanların Küdüse yönelerek kıldıkları namazların durumu Hz. Peygambere sorulunca Allah Teâlâ şu âyeti inzâl buyurmuştur: "Allah sizin imanınızı (namazlarınızı) zâyî' edecek değildir..."¹⁷

Bir amel (ibâdet) olarak namazın imandan sayıldığına, ona *iman* ismi verildiğine bu âyet gayet açık bir şekilde delâlet etmektedir.

Zamanla Allah Teâlâ zekâtı iman gereği olarak farz kıldı. Onu kabul edip uygulamak iman sayıldı. **Kelime-i şehâdeti** söylemeleri ve namazı kılmalarına rağmen, zekâta karşı çıkanların bu hareketi, tıpkı namaza karşı çıkanlar ya da kiblenin tahviline uymak istemeyecek olanlar gibi, önceki ikrarlarını ortadan kaldıracı kabul edilmiştir. Hz. Ebû Bekr'in kendilerine savaş açması bu gerçekten kaynaklanmıştır. Hz. Ömer'in ifâde ettiği gibi "**işin doğrusu da budur.**"¹⁸

Hülâsâ her yeni şer'î hüküm, kendisinden öncekinin hükmünü alıyor ve hepsine *iman* ismi teşmil ediliyor ve bunları kabul edenlere *mü'min* deniyordu. Tirmizî, bu gerçeğe "**farzların imana izâfesi, imandan sayılması**" başlığıyla açtığı babta işaret etmektedir.

İşte bu noktada imanı sadece dil ile ikrardan ibâret kabul edenlerin hatası ortaya çıkmaktadır.

Gerçek şudur ki, Kur'ân âyetleri gibi imana dahil ameller de tek tek bildiriliyor-du. Her gelen ilâhî beyân mü'minlerin imanını artırıyordu:

"Ne zaman bir sure indirilse, (iki yüzölçer) arasından kimi: 'Bu, hanginizin

16 bk. el-Bakara(2), 143.

17 el-Bakara(2), 143.

18 bk. Buhârî, İ'tisam 2, zekât 1, 40; Müslim, iman, 32; Tirmizî, iman, 1.

imanını artırdı?' der. (O adam bilsin ki Kur'an), inananların imanını arttırmıştır. Onlar bunun inişini birbirilerine müjdeliler."19

"Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman (o âyetler onların) imanlarını arttırır ve (onlar) rablerine tevekkül ederler."20

Eğer ilk *ikrar* mükemmel bir iman olsaydı bu âyetlerde ifâde buyurulan *ziyâde*'nin bir anlamı olmazdı.

Hiz. Peygamber, imâna dahil olan hususları, gelişmelere paralel olarak dört, beş, yedi gibi ve daha fazla rakamlarla tanıtmıştır. Bu hadislerdeki rakamların farklılığı bir teâruz (çelişki) değildir. Aksine iman temeline dayalı farzların farklı zamanlarda bildirilmiş olmasıyla ilgilidir. Hiz. Peygamber dâima, kesinlik kazanmış esasları duyurmuştur.21 İmanı yetmiş küsur şube olarak vasıflandıran beyân en son durumu ortaya koymaktadır. "Bugün sizin dininizi ikmal ettim ve size olan nimetimi tamamladım"22 âyeti de bu son durumu ve tadrîcî tekâmülü tescil etmektedir.

Eğer başlangıçtaki *ikrâr*, imana dahil unsurların hepsini ihtivâ etmiş olsaydı, *kemâl*'den söz edilmezdi. Çünkü "herşeyi ihtivâ eden şeyin tekâmülü" düşünülemez...

İmanın amellerle arttığını gösteren âyetler bulunmaktadır.23 Bu âyetler, imanın amel ile gerçeklik kazandığını vurgulamaktadır. Amel olmasa bile, *ikrar* ile gerçek mü'min olunabileceğini iddia edenler, Allahın kitabına ve resûlünün sünnetine ters düşmektedirler.(*).

Kalbte imanın arttığını şu âyetlerden anlamak mümkündür:

"Ey iman edenler, mü'min kadınlar göç ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların (gerçekten) inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin.."24

"Ey iman edenler, Allah ve resûlüne iman ediniz!"25

19 et-Tevbe(9), 124.

20 el-Enfâl(8), 2.

21 Münakaşa ve bilgi için bk. Ebu Ubeyd, *Kitâbu'l-îmân*, s. 54-66.

22 el-Maide(5), 3.

23 bk. el-Enfal(8), 2-3.

* "İman"nın zıddı olan küfr de K. Kerim'de artıcı olarak tanımlanmıştır. "(Haram ayı) geciktirmek ("nesi"), küfrü arttırmaktan başka bir şey değildir." [et-Tevbe(9), 37]. Kâfirlerin âhiretteki durumları da kendi aralarında farklıdır: "Kâfir olup (insanları) Allah yolundan alıkoyanların, yaptıkları fesat yüzünden, azabları üzerine bir azab daha arttırırız." [en-Nahl(16), 88].

24 el-Mümtehine(60), 10.

25 en-Nisa(4), 136.

Eğer bir *artma* söz konusu olmasaydı, bu son âyetteki "iman ediniz!" emrinin bir anlamı olmazdı.

Hem sonra, "... İnsanlar yalnız 'inandık' demekle, hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki biz, onlardan öncekilerini sınadık. Elbette Allah doğruları bilecek, yalancıları da bilecektir."²⁶

"İnsanlardan kimisi var ki 'Allah'a inandık' der, fakat kendisine Allah uğrunda eziyet edilince, insanların işkencelerini Allah'ın azabı gibi sayar"²⁷

"Ve inananları (günahlardan) temizlesin ve kâfirleri mahvetsin diye (böyle günleri insanlar arasında çevirmektedir)."²⁸

Bu âyetlerde açıkça görüldüğü gibi Allah teâlâ, mü'minleri *kavlî ikrarları* ile bırakmamış, imanlarını fiileriyle de isbat imtihanına tâbi tutmuştur. Böylece *iman* ve *ameli*, birbirinin varlığına delil kılmıştır.

İman, *tasdik*, *ikrar* ve *amel*'in toplamından oluşmaktadır. Bunun da birbirinden farklı dereceleri vardır. İmanı yetmiş küsur olarak tanıtan hadiste vârid olduğu gibi, bunların ilki ve en yükseği *dil* ile *kelime-i şehâdet*'i söylemektir. Bunu söyleyen ve Allah katından gelenleri kabul eden imana girmiş olur. Allah'a itaat ve takvâ yönünden gelişen kişi, iman açısından güçlenmiş ve artmış olur.

İmandaki *kemâl'e*, "ekmelü'l-mü'minîn.." = müslümanların en olgunu", "efdalü'l-iman" veya "efdalü'l-islâm" gibi sıgalarla başlayan hadisler açıkça delâlet etmektedir. Artması olmayan şeyin kemâlinden söz edilemeyeceğine göre, imânda bir *artma* ve tabîi bunun karşıtı olarak da *eksilme* var demektir.

Bilindiği gibi, "bugün sizin için dininizi ikmâl ettim..."²⁹ âyetinin nâzil olduğu güne kadar din her inen âyetle birlikte geliyor, dolayısıyla iman edilecek ve yaşanacak esaslar artıyordu. Her gelen sure ya da âyet, inananların imanlarını arttırıyordu.³⁰

Ancak bugün inanılması ve yaşanması gerekli *dinî* esaslarda herhangi bir *artma* ya da *eksilme* söz konusu değildir. Fakat, icmâlen (toptan) inanılan konuların her biri ayrı ayrı tetkik edilerek, öğrenilerek inanılacak olursa, icmâlden *tafsîle*; *taklid-den tahkîke* yöneldikçe imanda, kalite açısından *artma* ve *güçlenme* anlamında bir *artma* olacağı da inkar edilemez.

Bunun tam aksine, "inandım" demekten ibâret kalan ve gerekleri ihmal edilen bir imânın zayıflayacağı yani eksileceği de ortadadır.

26 el-Ankebut(28), 1-3.

27 el-Ankebut(28), 10.

28 Al-i İmran(3), 141.

29 el-Maide(5), 3.

30 bk. et-Tevbe(9), 124.

GÜNAHLAR ("MEÂSÎ") — İMAN İLİŞKİSİ

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın tesbitine göre, hadislerde günahlar sebebiyle imandan çıkış 4 ayrı ifâde ile dile getirilmiştir:

1. Nefyu'l-iman (İmanın ortadan kalktığını, bulunmadığını belirtmek):

- لا يزنى الزانى حين يزنى وهو مؤمن

- ما هو بمؤمن من لا يأمن جاره بوائقه

- والذى نفسى بيده لا تؤمنوا حتى تحابوا

2. Berâetü'n-Nebî (Hz. Peygamberin berî olduğunu belirtmesi):

من غشنا فليس منا

ليس منا من حمل السلاح علينا

3. Tesmiyetü'l-küfr (küfr ile isimlendirmek):

- لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض

- من قال لصاحبه «كافر» فقد باء به أحدهما

4. Zikru'ş-şirk (Şirk kelimesini açıkça söylemek):

- أخوف ما أخاف على أمتى الشرك الأصغر. قيل: يا رسول الله وما الشرك الأصغر؟ قال:

«ألرباء»

Ebû Ubeyd, bu ifâdelerin hiç birinin imanın aslını ortadan kaldırıcı bir nitelik taşımadığı görüşündedir ve bu görüşünü delilleriyle birlikte kitabında işlemektedir.

Ebu Ubeyd'e göre bu dört ayrı üslubtaki hadisler hakkında 4 ayrı grup 4 ayrı yorum getirmiştir:

1. Nankörlük ("küfru'n-ni'me") ifâde eder diyenler,
2. Tağlîz ve terhîb ifâde eder diyenler,
3. Ehl-i ridde gibi küfre girildiğini ifâde eder diyenler,
4. Bu rivâyetlerin hepsi zayıftır deyip reddedenler.

Ebû Ubeyd, bu dört yorumun da *merdûd* ve *ğayr-i makbul* olduğunu belirttikten sonra her birini ayrı ayrı ele alıp şöyle reddetmektedir:

1) Nankörlük, Allah'ın nimet ve ihsanlarını inkar etmek, görmezden gelmek suretiyle olur. "Senden şimdiye kadar ne iyilik gördüm ki?.." diye kocasına çıkışan kadının yaptığına nankörlük denir.

2) Bu hadisleri *tağlîz* ve *terhîb* ile yorumlamak, Rasûlullah ve ashâb hakkında yapılabilecek ne kötü yorumdur. Demek onların Allah'dan din adına verdikleri haberler, gerçeklik yönü olmayan kuru tehditlerden ibâretmiş. Böyle bir yorum insanı, bütünüyle azab mefhumunun iptâlîne götürür. Zira bir konudaki *ikab'a tehdîd* demek kâbil olursa, her *azab* haberine aynı yorumu getirmek mümkündür.

3) Bu hadisleri, *ehl-i ridde*'nin küfrüne eş bir küfür ifâde etmekle yorumlamaya gelince, bu, öncekilerden de daha korkunç bir yorumdur. Çünkü bu yorum *Havaric'e* aittir. Bunlar, tevil ile dinden çıkan, milleti küçük-büyük her günahla küfre nisbet eden kimselerdir. Hz. Peygamberin bunları "dinden çıkmış kişiler" olarak nitelediği bilinmektedir.

Öte yandan Allah teâlâ, Harîcîlerin yorumlarını reddetmektedir. Çünkü O, hırsızın elinin kesilmesini, zânî ve müfterî'nin celde cezâsına uğratılmasını emretmiştir. Eğer günah işleyen herkes tekfir edilseydi, bunlar hakkında da *katl* ile hükmedilmesi gerekirdi. Çünkü Hz. Peygamber; "dinini değiştireni öldürün!" buyurmuştur.

Yine Allah teâlâ zulmen ölürülen hakkında, velisine bir hak tanındığını bildirmektedir. Eğer katli, küfür demek olsaydı, maktûlün velisine afv veya diyet kabulü gibi yetkiler tanınmaz, kâtilin mutlaka öldürülmesi gerekirdi.

4) Dördüncü görüş ise, dikkate alınacak bir yorum değildir. Söz konusu etmeye bile değmez. Çünkü o, hevâ ve heveslerine kapılmış ehl-i bid'atın yorumudur. Akılları ermeyince en kolay yol, tenâkuz iddiasıyla hadisleri reddetmek... Yaptıkları bundan ibârettir.

Ebû Ubeyd diyor ki, bu konuda bizim görüşümüze gelince, bu üslublara sahip hadislerde belirtilen günahlar, imanın aslını ortadan kaldırmaz ve küfrü gerektirmezler. Sadece, Allah Teâlâ'nın et-Tevbe, 112-113; el-Mü'minun, 1-11 ve el-Enfâl 2-4 vb. mühtelif âyetlerde açıkladığı imanın tezâhür ve evsafına ters düşerler.

O halde imanı ortadan kaldırmadığı halde "o mü'min değildir" demenin anlamı nedir?

Bilinen bir gerçektir ki, herhangi bir işi gereği gibi yapmayan ustaya "ne san'atkar gibi davrandın ne de iş yaptın!" denilince bu sözün anlamı, ısmarlanan işin iyi yapılmamış ("tecvîd") olduğunu anlatmaktır. Yoksa san'atın aslını yok saymak değildir.

İtaatsız bir çocuk için "o evlad değildir" denildiğinde de neseb inkar edilmiş olmaz, çocuğun, ana-babasına layık bir çocuk olmadığı anlatılmış olur.³¹

Hadislerdeki ifâdeleri de bu mânâ içinde anlamak doğru olur. Tirmizî'nin kaydettiği gibi " zina, hırsızlık ve içki sebebiyle ehl-i ilim kimseyi tekfir etmemiştir"^{31/1}

İKİ GÜNAHI BİRBİRİYLE MUKÂYESE EDEN HADİSLER

Kitâbu'l-imanlarda "bir mü'mine la'net etmek onu öldürmek gibidir"³² "Mü'minin malının hurmeti, canının hurmeti gibidir"³³ ve "Şarab içen Lât ve Uzzâ'ya tapan gibidir"³⁴ şeklinde iki günahı birbirine benzeten, daha doğrusu bir günahı daha büyük bir günaha teşbih eden hadisler de yer almaktadır.

Bu ifâde tarzına bakarak bazıları bu iki günah arasında bir eşitlik olduğunu sanırlar. Ebû Ubeyd, bu tür bir yorumun hiç tutar tarafı olmadığını şu gerekçelerle anlatmaya çalışır:

"Allah teâlâ günahları ("zunûb") birbirinden farklı olarak bildirmiştir. Meselâ en-Nisâ(4), 31'de şöyle buyurmuştur:

"Nehyolduğunuz büyük günahlardan ("kebâir") uzak durursanız, biz de sizin seyyiâtınızı bağışlar, iyi bir yere sizi yerleştiririz."

Aslında Allah teâlâ, (büyük-küçük) günahın her çeşidinden nehyetmiştir. Kim bu günahlardan herhangi birini işlerse, *ehl-i meâsî*'den olur. Herkesin suçu aynı olmasa bile günah işlemiş olması dolayısıyla *günahkâr* ("ehl-i meâsî") ismini alır.

Yine meselâ el-Hacc(22), 30'da "Pis putlardan kaçınınız, yalan sözden çekinin!" buyurulmaktadır. Bu iki günahın aynı yerdé zikredilmesinden anlaşılmalıdır ki, *nehy* konusu olmakta bu iki günah aynı ve fakat bu günahları işleyenler sorumluluk açısından farklıdırlar. Hatta aynı suçu işleyenler arasında bile sorumluluk farkı bulunmaktadır. Evli ve bekâr kişilerin aynı suçu işlemeleri halinde cezaları aynı olmamaktadır.

Aynı şekilde "Mü'mine lâ'net, onu öldürmek gibidir"³⁵ vb. hadislerdeki durum da böyledir. Bu iki kişi günah işlemekte aynı olmakla berâber, dünyada cezâ ve ukûbet açısından farklıdırlar. Her birine işlediğinin karşılığı vardır.³⁶

31 bk. Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-îmân*, s. 90.

31/1 bk. Tirmizî, *iman*, 11

32 Buhârî, *edeb* 44; *eymân* 7; Müslim, *iman* 176; Dârimî, *diyât* 10.

33 ed-Dâreku'nî, *Sünen*, III, 26.

34 bk. Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-îman*, s. 99, dn. 116. Hadis sahihtir.

35 Buhârî, *edeb* 44, *eymân* 7; müslim, *İman* 176; bk. Tirmizî, *iman*, 16.

36 bk. Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-îman*, 99-101.

Buhârî, bu farklılığa "kocaya karşı nankörlük ve *küfr*'den başka küfr'ün varlığı", "Zulûm'den başka zulûm" adıyla açtığı bablarda işâret etmektedir.³⁷ Aynı durumu Tirmizî'de de görmekteyiz.³⁸

FARKLI SAYIMLAR

İmân esaslarını anlatan ve öğreten hadisler arasında olduğu gibi,³⁹ imânın tezâhürlerini, İslâm'ın şartlarını ve nifak alâmetlerini sayan hadisler arasında da ufak-tefek farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca, hadislerin lafızlarında *takdim-te'hir* (öncelik-sonralık) bakımından değişikliklerin mevcûdiyeti dikkat çekmektedir.

Bu farklılıkların muhtelif izah tarzları bulunmaktadır. Fakat herhalde en uygun muhatapların durum, şart ve kâbiliyetlerine göre imân esaslarının ve tezâhürlerinin sayılması gibi bir *öğretim usûlü*'nün takib edilmiş olduğu şeklindeki yorumdur. Bir kaç hastalıktan şikâyet eden hastaya, herhalde en tehlikeli hastalığından başlanarak tedâvi uygulamak pek tabiidir. Ya da aynı hastalıktan şikâyet eden farklı hastalara, kendi bünye özelliklerine göre aynı reçeteyi, değişik bir sıralama ile yazmak, doktorun hazâketine, uzmanlığına işâret eder.

Bu söylediklerimiz, hadislerde görülen farklı sayımların bizzat Hz. Peygamber'e ait olma ihtimaline göredir. Bir de aynı hadîsi rivâyet eden râvîlerin, gördükleri luzûm üzerine tamamını bildikleri bir hadisin bir kısmını hatırlatmak ve nakletmekle yetinmiş olmaları düşünölmelidir. İman esasları gibi kesinlik arzeden bir hususta yer alan unsurların bile her defasında baştan sona tekrar edilmesinin uygun olacağını iddia etmeye gerek yoktur. Çünkü bunların her defasında baştan ve aynı şekilde sayılmasının pratik hiç bir değeri yoktur. Üstelik eğitim-öğretim açısından sakıncası da olabilir.

Bir ya da bir kaç kez tam olarak sayılmışsa, artık ötesi bu tam olarak sayılan hadislere göre anlaşılacaktır. Unutulmamalıdır ki, imanla ilgili olarak değişik hadislerde sayılan farklı esasların tamamı iman esas ve tezâhürlerini oluşturur.

Burada şuna da işâret edelim ki, daha önce imanın veya İslâmın esasları ya da tezâhürü olarak bildirilmiş herhangi bir hususun daha sonra bir başka hadiste "düzeltildiği"ni, "hayır şu husus iman esasları değildir" gibi bir açıklamanın yer aldığını tesbit etmek mümkün değildir. Böyle bir örnek yoktur.

İslâm esaslarının farklı sayılmasında, onların farklı zamanlarda *meşru'* kılınmış olmalarının rolü büyüktür. Çünkü Hz. Peygamber, İslâm'ı belirlenmiş esaslarıyla

37 bk. Buhârî, iman, 21, 23.

38 bk. Tirmizî, iman, 15.

39 bk. Buhârî, iman 37; Tirmizî, iman, 3.

tanıtmaktaydı. Daha sonra nelerin farz kılınacağını bilmiyordu. Bu sebeple bazı hadislerde Hacc, bazılarında Ramazan orucu yer almaz. Burada da ravîlerin konunun bilindiği kanaatıyla bazı hususları atlayarak diğerlerini saymak ve böylece mes'elenin bütününe işaret etmiş olmak düşünce ve uygulamalarını gözardı etmemek gerekir.

Hadîs metinlerindeki *takdim-te'hirlere* gelince, bunlar asla bir çelişki ("teâruz") vesilesi değildirler. Böyle bir uygulama *kusur* değildir. Neticeye tesir etmez. Çünkü hadis metinlerindeki sıralama **hükme medar** olma özelliğine sahip değildir. Âyetlerde ise, bir kelimenin önce gelmiş olması başlı başına bir hüküm kaynağı olabilir. Çünkü âyetlerde tertib tevkîfidir.

Münâfıkların alâmetleri hakkında farklı sayımlar da aynı çerçevede düşünülecektir.

ÜMMETİN FIRKALARA AYRILACAĞI

Kitâbu'l-îmân'da Tirmizî'nin yer verdiği son konu, Muhammed Ümmetinin iman açısından grublara ayrılacağıdır. Tirmizî, diğer konularda genellikle bir-iki hadis rivâyet etmişken bu konuda 5 hadis tahrîç etmiştir.

Fırkalaşma ile ilgili hadislerde grupları ifâde için birinde *fırka* kelimesi kullanılmışken diğerinde *millet* kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Ancak her ikisinde de grup sayısı 73 olarak yer almaktadır. Önceki ümmetlerin firkalara ayrıldığı, Muhammed ümmetinin de onlardan en az bir fazlasıyla firkalara bölüneceği gerçeğine dikkat çekilen hadislerde, "Hz. Peygamber ve ashâbının inanç ve uygulamalarını benimsemiş olan" grubun dışındakilerin tamamının Cehennemlik olduğu da kesinlikle belirtilmektedir. Bu grup dinî literatürde "*fırka-i nâciye* = kurtulan grub" diye meşhur olmuştur.

Ümmetin firkalara ayrılacağı mevzuunun Kitâbu'l-îman'da ele alınması; asıl ayrılığın *itikad* ayrılığı olduğunu, *fırka* denilince de *itikâdî firkaların* ya da *mezheplerin* anlaşılması gerektiğini hatırlatmış olmaktadır. Yoksa *fikhî mezheplerin* fırka sayılması gibi bir durum söz konusu değildir.

Mezhepler Tarihi bilim dalına ait eserlerde bu firkaların tek tek sayılmaya çalışıldığı görülmektedir. Konuya ait hadisleri isbat etmek niyetinden kaynaklanmış da olsa, böyle bir sayım isâbetli değildir. Çünkü fırkalaşma gerçeğini vurgulayan hadisler, belli bir zamandaki grublardan söz etmemektedir. Hadisleri muayyen bir zamandaki belli firkalara tahsis etmek, onlarla sınırlandırmak doğru değildir.

Öte yandan hemen her fırka kendisini *fırka-i nâciye* olarak takdim etmekten geri kalmamıştır. Oysa hadisler bu meselenin, bir iddia meselesi olmadığını, "Hz. Pey-

gamber ve ashâbının yolu üzere olmak" gibi temel bir şarta bağlı olduğunu hiç bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıklamış bulunmaktadır.

MÜ'MİNİN AHİRETTEKİ DURUMU

Mü'minin âhiretteki durumu ile ilgili hadislerde; Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammedin risâletine şehâdet getirenlere cehennemden haram kıldığı, onların cennete girecekleri belirtilmektedir.

Allah'a şirk koşmaksızın ölenlerin, zina etmiş, hırsızlık yapmış da olsa, cennete girecekleri, mü'minlerin ceza çekmek için cehenneme gönderilseler bile, müebbeden orada kalmayacakları, cezalarının bitiminde cennete girecekleri, zerre kadar imana sahip olanların Cehennemden kurtulacakları açıklanmaktadır.⁴⁰

Lâ ilâhe illallah diyenin cennete gireceğini belirten hadisin, İslam'ın ilk yılları için geçerli olduğu görüşü bulunmaktadır. Tevhid üzere ölenlerin cennete gireceği şeklinde anlaşılmaktadır.

Netice itibâriyle *iman* cehennemden çıkışın ve cennete girişin yegâne şartıdır. Bu sebeple *iman*, dünya ve âhiret mutluluğu demektir. Tabiatıyla imansızlık da en büyük mahrumiyet ve mutsuzluktur.

Böylece anlaşılmaktadır ki, Ömer İbn Abdülaziz'in isâbetle belirttiği gibi, "*iman, ferâizi* (farz kılınmış amelleri), *şerâ'i* (inanılacak dinî konuları), *hudûdu* (yasakları) ve *süneni* (yapılması tavsiye edilmiş faziletleri) bulunan bir sistemdir."⁴¹

İMAN İLE İLGİLİ LİTERATÜR

Kitâbu'l-imân konusundaki bu muhtevâ özetini öncelikle Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-sahih'i*, Buhârî ve Müslim'in imân bölümlerinden ve bunların şerhlerinden yararlanarak hazırladık.

40 Son zamanlarda, "günahkâr mü'minlerin Cehennemde cezalarını çektikten sonra oradan çıkacaklarına dâir âyet var mı?" sorusuyla sık sık karşılaşılmaktadır. Konuya ait hadislerin Kur'an'a ters düştüğü iddiasını tevsik için ortaya atılan bu soru ve "azab sevici" bu yaklaşıma aynı şekilde bir soru ile cevap vermek mümkün ve daha doğrudur: "Cezasını çekmiş mü'minlerin cehennemden çıkmayacaklarına dâir âyet var mı?"

Nitekim Allah Teâlâ cehennemden çıkamayacakların, **kâfirler** [bk. el-Maide (5), 36-37; el-Câsiye (45), 35] ile **müşrikler** [bk. el-Bakara (2), 167] olduğunu açıklamıştır. Mü'minlerin ise, cehennemden değil, cennetten çıkarılmayacaklarını bildirmiştir. [bk. el-Hicr (15), 48].

Demek ki bu konu "âmîr hüküm" değil, "mânî hüküm" aranacak bir mevzudur. Mânî hüküm bulunmayan bir konuda âmîr hüküm arama lüzumsuzluğu, eğer cehâletten kaynaklanmıyorsa, herhalde bir art niyetten ileri geliyor olmalıdır.

41 bk. Buhârî, iman 1. (Bab başlığı)

Ancak bu arada konuya ait üç müstakil eserden de yararlandık. Bu eserler sırasıyla şunlardır:

1. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (224/839), *Kitâbu'l-imân*, thk. Muhammed Nasıruddin el-Albânî, Dımeşk, tr.

2. Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (235/849), *Kitâbu'l-imân*, thk. M. Nasıruddin el-Albânî, Dımeşk, tr.

3. Muhammed b. İshâk b. Yahya b. Mende (395/907), *Kitâbu'l-ıman*, I-III, thk. Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fakîhî, Medîne, 1401/1981.

Bu üç müstakil eserden İbn Ebî Şeybe'ye ait olanı, Musannıfın el-Musannef adlı eserinin iman bölümünden ibârettir. Bu sebeple tam bir hadis kitabı tekniği içindedir.

İbn Mende'ninki ise, hadis kitapları tekniği içinde olmakla berâber, muhakkikin dipnotları ve değerlendirmeleri ile, tam bir tahkikli neşir hüviyetini iktisab etmiştir.

Ebu Ubeyd'in eseri ise, *ıman* ile ilgili önemli konuların ehl-i sünnet ve'l-cemaat'a göre anlatımına hasredilmiş gerçekten orijinal değerlendirmelerden oluşmaktadır. Biz bu çalışmamızda, normal bir hadis kitabı uslubundan uzak olan Ebû Ubeyd'in bu değerli eserinden oldukça istifade ettik.

İman konusu ile ilgili problemleri ve değerlendirmelerini merak edenler için Ebû Ubeyd'in *Kitâbu'l-imân*'ı iyi bir başvuru kaynağıdır.

SONUÇ

"Kitâbu'l-ıman"ların muhtevâsına dair bu özet'i hazırlarken tesbit ettiğimiz bir hususa burada dikkat çekmekte fayda ummaktayız: Hadis kitaplarımızın "kitap" ismiyle anılan *bölümleri*, şerhlerde bölüm bütünlüğü içinde ele alınmamıştır. Tek tek hadisleri ele alıp çok detaylı izahlarda bulunan şârihlerin, bölüm başlarında "bölüme genel bakış" demek olan bir değerlendirmeye yer vermemiş olmaları anlaşılması güc bir durumdur. Oysa, her bölümün, kitabın bütünü içindeki yerini, öteki bölümlerle irtibatını ve mukâyesesini ele alan böyle bir "genel değerlendirme", hem o bölümün daha iyi anlaşılmasını sağlayacak, hem de hadis kitapları arasında yapılacak mukayeseli çalışmaları büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Pek tabii olarak böyle bir çalışmanın yapılmamış olması, bahis konusu bölümleri genel hatlarıyla tanıtmak gerekince büyük zorluklar doğurmaktadır. Bizim bu özetimiz, böylesi bir ortamda ve deneme niteliği içinde hazırlanmıştır. Bu sebeple de noksan yönlerinin bulunması pek tabiidir.

Netice olarak şuna işâret edelim ki, Hadis kitaplarımızdaki bölümlerin başında,

o bölümün muhtevâsı hakkında verilecek özlü bilgiler ve getirilecek izahlar, hadis edebiyâtının "bölümler düzeyinde" tanınmasına imkan verecek, önemi inkar edilemeyecek bir ilmî mesâî mevzuu olarak ortada durmaktadır.

Önümüzdeki yılların bu boşluğu dolduracağı ümidi içinde bu kısa tetkikimizi Ebu'd-Derdâ (r.a.)'ın bir duasıyla sonuçlandırıyoruz:

اللهم إني أسألك إيمانًا دائمًا و علمًا نافعًا و هديًا قويمًا

"Rabbım, senden dâimî bir imân, faydalı bir ilim ve dosdoğru bir yol dile-
rim!"⁴²